

A TELEPÜLÉSFÖLDRAJZ AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

TOPICAL ISSUES IN THE URBAN GEOGRAPHY

A kötet a
Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának és a
Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának
támogatásával készült.

Szerkesztő: Dr. Csapó Tamás, Dr. Kocsis Zsolt
Editor-in-Chief: Dr. Tamás Csapó, Dr. Zsolt Kocsis

Lektor: Dr. Raffay Zoltán, főiskolai docens, DUF Dunaújváros
Academic reviewer: Dr. Zoltán Raffay, College of Dunaújváros

Apart from any fair dealing for the purpose of research or private study, or criticism reviews, this publication may not be reproduced, stored or transmitted, in any form or by any means, or processed without the prior permission in writing of the copyright holders.

Correct English language of the papers is the responsibility of the authors.

A dolgozatok tartalmáért a szerzők felelősek
Each author is responsible for the scientific value of the article.

Technikai szerkesztő: Dr. Kocsis Zsolt
Layout: Dr. Zsolt Kocsis

ISBN 978-963-9882-54-6

Készült: Balogh és Társa Kft. Nyomda, Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4.
Savaria University Press
Szombathely
2010

A MAGYARORSZÁGI FOGYATÉKKAL ÉLŐK HÁTRÁNYOS HELYZETÉNEK NÉHÁNY TERÜLETI, TELEPÜLÉSI VONATKOZÁSA FABULA SZABOLCS¹

DISADVANTAGES OF THE HUNGARIAN PEOPLE LIVING WITH DISABILITIES IN A SPATIAL ASPECT

After the change of regime in 1990, disadvantaged social groups like the unemployed, Gypsies, homeless and women came to the spotlight in spatial and settlement research, however the group of disabled people is neglected by Hungarian geography. In the first part of the paper some conceptual issues of the exclusion and spatial disadvantage of disabled people and themes studied by western disability geography will be presented. In the next section the spatial distribution of the disabled, their distribution in the settlement hierarchy and the disadvantages in connection will be shown. Finally – using the results of interviews conducted in the town of Békéscsaba – it will come into evidence that disadvantages hit the disabled on local scale too.

1. BEVEZETÉS

Magyarországon a rendszerváltás utáni időszak területi, települési kutatásaiban egyre nagyobb figyelmet szentelnek különböző hátrányos helyzetű csoportoknak. Ezek között a csoportok között megtalálhatók a munkanélküliek (BALCSÓK I. 2005, DÖVÉNYI Z. 2007), A CIGÁNYOK (KOVÁCS Z. 1998, LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1998), a hajléktalanok (BOROS L. 2007) és a társadalmi nemek (nők) is (TIMÁR J. 2005, VÁRADI M. M. 2005), a fogyatékkal élők viszont egyáltalán nem, holott hátrányos helyzetük aligha vitatható.

Bizonyított, hogy a fentiekben felsorolt társadalmi rétegeket a térbeli elhelyezkedés függvényében további hátrány sújthatja, ami több szinten jelentkezik. Regionális hátrányról ír például BARANYI B. – BALCSÓK I. – DANC S L. (2001), akik szerint az Északkelet-Alföld határmenti térségében a földrajzi fekvésből adódó problémák meghatározzák a munkaerő-piaci feltételeket, a magas munkanélküliségi rátával rendelkező országrészben pedig különösen kedvezőtlen a romák helyzete. Az 1990 utáni tömeges elbocsátásoknak országos szinten komoly mobilitási hatása is volt (DÖVÉNYI Z. 2007), és a korábbi ingázók jelentős része vált munkanélkülivé, ami a megyék és kistérségek szintjén is jól érzékelhető változást hozott. Különösen súlyos a helyzet Magyarország periférikus falusi térségeiben, amelyeket a munkanélküliség mellett folyamatos elvándorlás, ezzel párhuzamosan viszont sok helyen a cigányság arányának rohamos növekedése jelleméz. Nem meglepő, hogy mára kisfalusi gettók kialakulásáról beszélhetünk, mint teszi azt LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (1998) Csenyete esetében.

A térbeli helyzet, mint differenciáló tényező a településhálózaton belül is megfigyelhető, hiszen napjainkban a városi lakosnak még mindig nagyobb az esélye a foglalkoztatásra, a magasabb jövedelmek megszerzésére, mint falusi társának. Ugyanígy

¹ PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

előnyt élvez a nagyobb lélekszámú település lakója a kisebb településben élővel szemben, vagyis működik a „települési lejtő” (BIHARI ZS. – KOVÁCS K. 2004). Komoly társadalmi különbségek természetesen egy településen belül is kialakulhatnak, aminek legnyilvánvalóbb formái a nagyvárosi slumosodó kerületek és gettók. Budapesten például a poszt-szocialista átmenet idején/után munkalehetőség reményében a városba érkező alacsonyabb státuszú rétegek, akik között nagy számban találhatók cigány családok, a jobbára leromlott belső kerületekben (VII., VIII., IX.) találtak lakást maguknak, ez a koncentráció pedig már akkor előrevetítette a szocialista éra utáni Kelet-Közép-Európa első etnikai alapú nagyvárosi gettójának kialakulását (KOVÁCS Z. 1998). BOROS L. (2007) szegedi hajléktalanok körében végzett vizsgálata rámutat arra, hogy a hajléktalanok, kéregetők belvárosból való kiszorítása iránti igény – bár általános a rokonszenv irányukban – mind a városvezetés, mind a lakosság körében erős. Ezzel azonban fel kell adniuk azokat a területeket, ahol – a napi mozgásuk elemzése szerint – a leggyakrabban fordulnak meg.

A magyarországi geográfia (illetve a településkutatás) mindeddig nem mutatott érdeklődést a fogyatékkal élők iránt. Felmerül tehát a kérdés, hogy a kedvezőtlen térbeli (régión közötti és településhálózaton belüli) elhelyezkedés az ő esetükben is hátrányt jelent-e, illetve, hogy pontosan milyen problémákkal is kell szembesülniük ezzel kapcsolatban (például egy adott településen belül). Ennek a kérdésnek a vizsgálata a jelen tanulmány egyik fő pontját képezi.

2. A FOGYATÉKKAL ÉLŐK TERÜLETI, TELEPÜLÉSI HÁTRÁNYAINAK NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

A fogyatékkal élők hátrányos helyzetét jól példázza, hogy olyan súlyos problémával is összefüggésbe hozzák csoportjukat, mint a társadalmi kirekesztés. A kifejezés szerzőjének René Lenoirt tekintik, akinek 1974-ben megjelent könyvében (*Les exclus: Un français sur dix* [The excluded: One Frenchman out of ten]) fordult elő elsőként (BÉLAND, D. 2007). Később a francia kormány szociális ügyekkel foglalkozó államtitkáráként Lenoirnak a gyakorlat számára is meg kellett határoznia, hogy kiket sorol a „kirekesztettek” közé, ő pedig többek között az „értelmi és testi fogyatékosok”-at helyezte ebbe a kategóriába (SEN, A. 2003 p. 3.). Bár a társadalmi kirekesztésnek nincs egyetlen jól megfogalmazott definíciója, az egyes szerzők egyetértenek abban, hogy a kirekesztettek elesnek különböző forrásoktól: munkaerőpiac, jó egészségügyi ellátás, fogyasztás és integrálódás a civil élet hálózataiba (SCHÖNFELDER, S. – AXHAUSEN, K. W. 2003). Ezek természetesen össze is függnek egymással, hiszen ha valaki hátrányos helyzetben van a munkaerőpiacon, az nagy valószínűséggel kedvezőtlen hatással lesz jövedelmi helyzetére, ezen keresztül fogyasztási szokásaira és mindez nagyon megnehezíti a társadalmi integrációt. A fogyatékkal élők számára pedig – a kétségtelenül meglévő munkaerő-piaci diszkrimináció mellett – nagy problémát jelentenek a fizikai környezet akadályai is.

UNGAR (É. N.) szerint a fogyatékos emberekkel szembeni kirekesztés három tényezőn keresztül valósul meg. Az első a társadalmi attitűd, az a mód, ahogyan az emberek általánosságban viszonyulnak fogyatékos társaikhoz. A második a politika, a szabályozás és annak különböző szintjei, valamint a hozott politikai döntések. Végül pedig olyan szakmák, mint a várostervezés, építészet, közlekedés- és szállítás, valamint az ezeket képviselő szakemberek és hozzáállásuk a problémához. Mielőtt egyenként áttekintenénk ezeket, le kell szögeznünk, hogy egymással szoros kapcsolatban álló dolgokról van szó, hiszen például a társadalmi magatartás nagyban befolyásolhatja a politikát, miként a politikai történések visszahatnak a társadalom gondolkodására, és természetesen a szabályozás, a törvények meghatározzák a tervezők, építészek munkáját is. Gyakran csupán enyhébb nyomásyakorlással, sok esetben azonban igen durván beavatkozva a szakértők dolgába.

A kérdéshez való társadalmi hozzáállás legnagyobb problémája, hogy a fogyatékkal élők ritkán felelnek meg azoknak az elvárásoknak, amelyeket a többségi társadalom állít az ún. „átlagemberekkel” szemben, ez pedig többé-kevésbé a mai napig igaz. Ez a magatartás már a történelem korábbi szakaszaiban is társadalmi és fizikai kirekesztéshez vezetett, és a többségi társadalom igyekezett megfelelő távolságban tartani a fogyatékosokat magától, hiszen sokszor már magával a problémával is igen kényelmetlen szembesülni (UNGAR, S. É. N.).

UNGAR (É. N.) véleménye, hogy (nyugati példák alapján) amennyiben a politikai struktúra és a törvényhozás megfelel az általános társadalmi felfogásnak, akkor ez a két rendszer az előítéletekben is osztozik. Különösen jól érzékelhető ez azokon a területeken, amelyekbe az államnak nagyobb beleszólása van, mint például az oktatás vagy az egészségügy. Ezeknek a szolgáltatásoknak az elérhetősége nagyon fontos a fogyatékkal élők számára is, mindazonáltal ez térben jelentősen differenciált: nyilvánvaló, hogy könnyebb egy nagyvárosi polgár helyzete, mint egy falun élő társáé. Egy falun élő, kedvezőtlen jövedelmi helyzetű, a közlekedésben esetleg speciális megoldásokat igénylő fogyatékosnak tehát különösen nagy gondot okoz ez a differenciáltság. Mint azt feminista és rasszizmus ellen küzdő aktivisták már sokszor megjegyezték, a nőknek és különböző kisebbségi csoportoknak meglehetősen kevés beleszólása van a döntési folyamatokba. A magyarázat véleményük szerint egyszerű: a politikát többségében fehér bőrű, nem-fogyatékos férfiak alakítják, ami már önmagában is indikátora a problémának. De a fogyatékkal élők más módon is hátrányba kerülnek: nem lehetünk biztosak benne, hogy napjainkban már minden szavazóhelyiség teljesen akadálymentes.

A harmadik tényező a tervezés és építészet, amihez szorosan kapcsolódik az akadálymentesség fogalma. Az eszme még az 1970-es években kezdett el szélesebb körben terjedni a mozgássérült emberek szervezetei fokozódó nyomásának köszönhetően. Társadalmi kirekesztettségük egyik okaként ugyanis az akadálymentes környezet hiányát jelölték meg. A mozgalom sikerét az is kiválóan jelzi, hogy a 80-as évek folyamán kialakultak az akadálymentességre vonatkozó építészeti szabályozás alapjai, elsőként a nyugat-európai országokban. Hamarosan azonban megjelent az integrált akadálymentesítési megközelítés (más néven egyetemes használhatóság), amely az épített környezet (ki)alakításakor már nem kizárólag a fogyatékos emberek igényeit veszi fi-

gyelembé. Az akadálymentességet ugyanis az épületek alapvető jellemzőjévé kell tenni: általa lehetővé válik, hogy minden ember (fogyatékkal élők, idősek, kisgyermekkel közlekedők is) bejuthasson az épületekbe és azokat önállóan tudja használni (NOVÁK A. 2003). Természetesen nemcsak egyes épületeket kell hozzáférhetővé tenni, hanem törekedni kell egész települések fizikai környezetének megfelelő kialakítására. Ehhez a fogyatékkal élők tapasztalatainak keresztül nagy segítséget nyújthat a földrajz is.

A fogyatékosok hátrányos helyzete tehát több szinten is kapcsolatba hozható térrel, a területiséggel, ezért is indokolt a fogyatékkal élőket bevonni a földrajz vizsgálati körébe. Magyarországon azonban sokan még mindig úgy gondolják, hogy a fogyatékoság kizárólag egészségügyi vagy szociális kérdés, a hazai geográfia is az egészségföldrajzhoz sorolja a témát. Ahogy a magyar földrajzon belül jelenleg is meglehetősen szegényes az ezzel a – társadalmilag igen jelentős – problémával foglalkozó irodalom, úgy az 1980-as évek előtt Nyugat-Európában és Észak-Amerikában sem voltak gyakoriak az ilyen irányú kutatások. A fogyatékos emberek jogaiért küzdő mozgalmaknak a 20. század második felében való felbukkanása és megerősödése más szakmákon belül is egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a téma iránt. Míg korábban különösnek hatott, hogy társadalomtudományok foglalkozzanak a kérdéssel (mivel mindenfajta magyarázat, értekezés gyógyászati, orvostudományi jellegű volt), mára ez az irodalom Disability Studies néven képez interdiszciplinát, és a földrajzon belül is „fogyatékoság földrajzáról” (disability geography) írnak a hagyományos egészségföldrajzi megközelítés helyett (GLEESON, B. J. 1996, 1999, 2001).

A fogyatékkal élők térhasználatának, valamint a települési környezet és a kirekesztés kérdésének tárgyalásával számos szerző munkáiban találkozhatunk. Igen nagy a változatosság, hiszen a fogyatékkal élők csoportja sem homogén, és míg egyes tanulmányok általánosságban vizsgálják őket, mások csak egy-egy alcsoporttal (mozgáskorlátozottak, vakok és gyengénlátók) teszik ezt. De nem csak emiatt jellemző a sokszínűség. Vannak, akik kifejezetten a politika oldaláról közelítik meg a kérdést (MANLEY, S. 1996), bár törvényi, szabályozási háttér a fogyatékosok térhasználatával foglalkozó irodalom nagy részében előkerül. Ezekben viszont gyakran megjegyzik, hogy a különböző politikai akciók a végrehajtás és az „utógondozás” hiányosságai miatt ritkán hoznak valódi eredményt (GLEESON, B. J. 2001). Mások inkább arra kíváncsiak, hogy a fogyatékkal élők miként viselkednek a települési környezetben. Így például, hogy miként tájékozódnak a látássérültek az épített környezetben belül (VÖLKEL, T. – KÜHN, R. – WEBER, G. 2008) vagy, hogy milyen akadályokkal szembesülnek a kerekesszékekkel közlekedők egy városközpontban (BROMLEY, R. D. F. – MATTHEWS, D. L. – THOMAS, C. J. 2007).

Alapvető fontosságú, hogy a városi épített környezet teret biztosítson a közösségi életnek, és egyben megfeleljen az egyéni mobilitási igényeknek (BECK IN GLEESON, B. J. 2001). Megjegyzendő, hogy a falusias településeknek szintén ki kell elégíteni a (helyi) társadalom ilyen jellegű igényeit. A fogyatékkal élők esetében azonban ez sokszor nem valósul meg. Az okok megértéséhez fontosak a fentebb említettekhez hasonló kutatások, amelyek jelentős gyakorlati haszonnal járhatnak.

3. TERÜLETI, TELEPÜLÉSI KÜLÖNBSÉGEK A FOGYATÉKKAL ÉLŐK ELHELYEZKEDÉSÉBEN MAGYARORSZÁGON

Ha megvizsgáljuk a fogyatékkal élők arányát a kistérségekben (1. ábra), akkor megállapíthatjuk, hogy a fővárosban és agglomerációjának területén, valamint az ÉNY-i országrészben átlagosan alacsony volt a fogyatékosok aránya, különös tekintettel a Balaton környékére és Győr-Moson-Sopron megyére. A déli megyékben már jóval változatosabb volt a kép, hiszen található itt egészen alacsony értékekkel bíró kistérségek (ami többnyire egy-egy nagyváros – Szeged, Pécs, Kaposvár – jelenlétéből adódik), de jelen van a másik véglet is (pl. Bácsalmási kistérség). A leglátványosabb különbség azonban keleten volt, hiszen az ún. BB-vonalnál² a fogyatékosok aránya kistérségenként növekedni látszik, bár ezt megtöri a Debrecen–Nyíregyháza–Miskolc tengely és térsége. Magyarázatul szolgálhat, hogy a nagyvárosokban általában alacsonyabb az arány (lásd később), de Békés majdnem minden kistérsége kilenc százaléknál magasabb értékkel rendelkezett, így a megyeszékhely is. Emellett pedig egyes fejletlenebb szatmári és beregi kistérségek esetében is megfigyelhető alacsonyabb arány. Az tehát elmondható, hogy gazdaságilag fejlettebb kistérségekben a fogyatékkal élők aránya általában alacsonyabb. Ez jól látszik a közép-magyarországi, közép- és nyugat-magyarországi régiók esetében, amelyek az ország legkedvezőbb jövedelemtermelő képességű térségei.

Amint azt a keleti országrész példája mutatja, a gazdasági fejlettség (pl. GDP értékek) és a fogyatékkal élők aránya között jelenleg legfeljebb feltételezhető bizonyos összefüggés, az azonban tény, hogy azok a kistérségek, ahol a legmagasabb a lakosságból a fogyatékkal élők aránya, a legelmaradottabbak közé tartoznak. Az, hogy milyen kistérségben élnek, nyilván jelentősen befolyásolja az egyes emberek életfeltételeit. Mivel a fogyatékosok koncentrációja figyelhető meg az ország délkeleti és északi részén is, így nekik ez további hátrányokat jelenthet.

Jogállás szerint a településkategóriákat vizsgálva megállapítható, hogy a fogyatékosok nagyobb arányban élnek községekben (1. táblázat), ami már nehezen magyarázható az ellátórendszer, az infrastruktúra területi különbségeivel, ráadásul 1990-hez képest még nőttek is a különbségek, így 2001-ben az 1000 lakosra jutó fogyatékkal élők száma a községekben (64 fő) jóval magasabb volt, mint a városokban (kevesebb mint 55 fő) (2. táblázat). Kevés kivétellel minden megyében magasabb a községek értéke a városokénál (2. ábra), de további vizsgálatok híján nem lehet egyértelműen megállapítani a megye fejlettsége és a falusi fogyatékos lakosságnak a városihoz viszonyított aránya közötti összefüggés valódi természetét. Mindamellett nyilván figyelembe kell vennünk a településhálózati sajátosságokat, amelyek az egyes tájainkat jellemzik. Az a tény, hogy a fogyatékkal élők aránya magasabb a települési hierarchia alsóbb szintjein, hozzájárulhat hátrányos helyzetükhöz, hiszen egy faluban élő embernek még napjainkban is rosszabbak a kilátásai (pl. a munkaerőpiacon), mint egy városban élőknek (pl. BIHARI ZS. – KOVÁCS K. 2004).

² A szakirodalomban a Balassagyarmat – Békéscsaba tengelyt szokás az országot fejlettségi-fejlődési tekintetben leginkább megosztó határnak tekinteni (pl. Nemes Nagy J. 2003).

1. táblázat:

A népesség fogyatékoság szerint, településtípusonként 1990-ben és 2001-ben Magyarországon (százalék)

Településtípus	1990		2001	
	fogyatékos	nem fogyatékos	fogyatékos	nem fogyatékos
Főváros	18,2	19,5	14,2	17,4
Többi város	45	46,5	45,5	47
Községek, nagyközségek	36,8	34,0	40,3	35,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

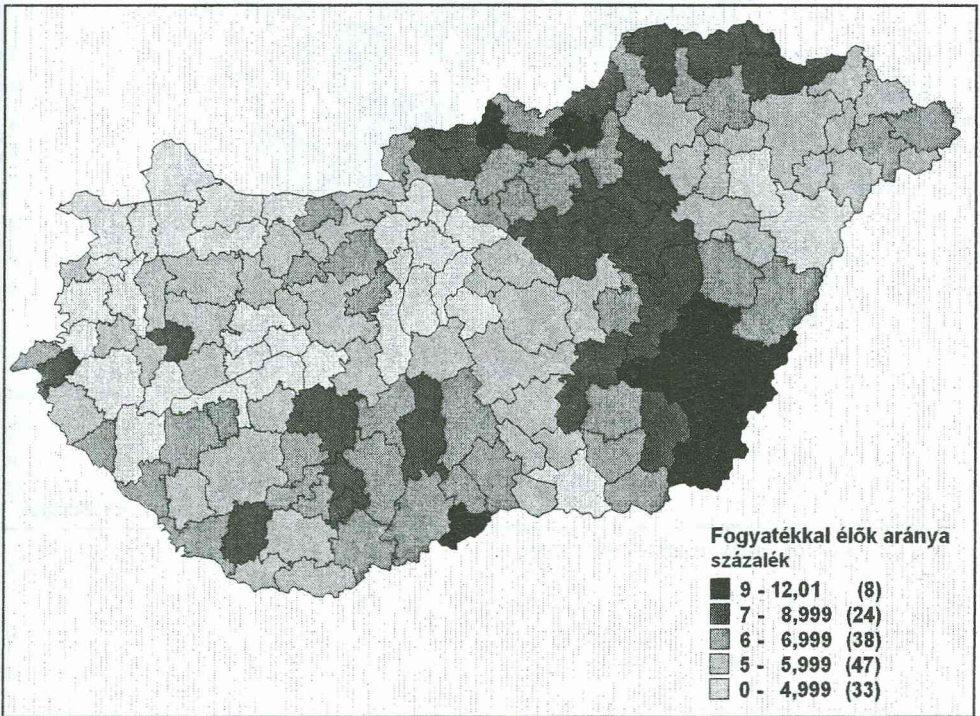
Forrás: KSH (2001) alapján saját szerkesztés

2. táblázat: A népesség fogyatékoság szerint, településtípusonként 2001-ben (fő)

Településtípus	Teljes népességszám	Fogyatékkal élők száma	Fogyatékkal élők/1000 fő
Főváros	1777921	81707	45,9
Többi város	4794959	262753	54,8
Községek, nagyközségek	3625435	232546	64,1
Összesen	10198315	577006	56,6

Forrás: KSH (2001) alapján saját szerkesztés

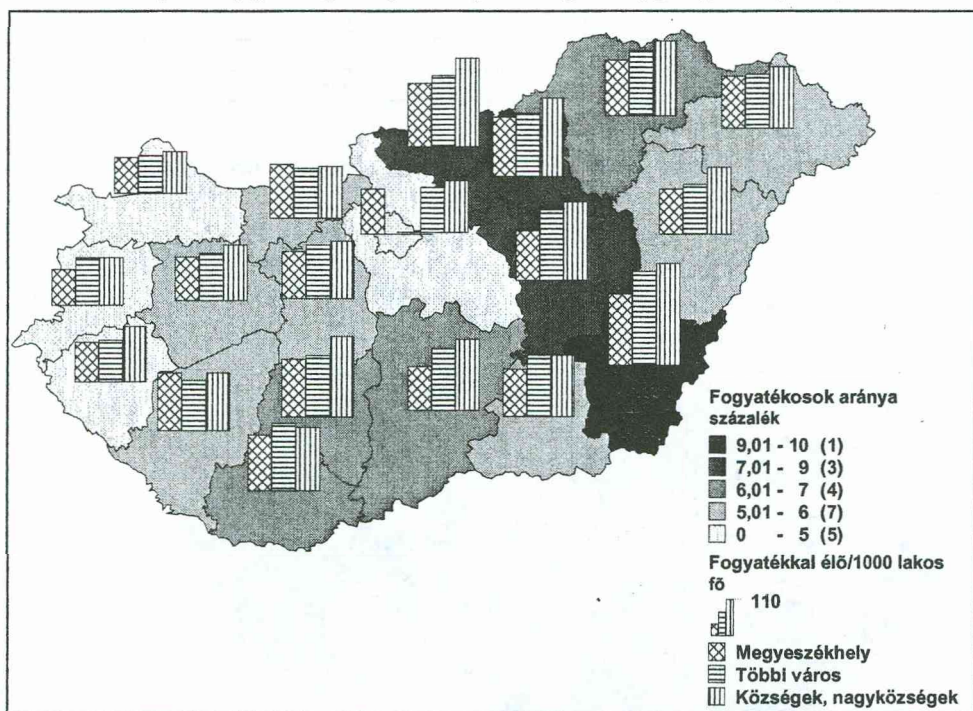
1. ábra: A fogyatékkal élők aránya a statisztikai kistérségek lakosságából (2001)

Forrás: KSH (2001) alapján saját szerkesztés

Ugyanakkor nem szabad elvetni annak a lehetőségét, hogy a fejletlenebb térségek lakói, mivel munkaerő-piaci hátrányos helyzetük miatt kevés esélyük van tisztességes jövedelemre szert tenni, menekülésként fogyatékosná nyilvánítatják magukat, hogy legalább bizonyos támogatásokat igénybe vehessenek. Ahogy KOVÁCS Cs. (2001) megjegyzi az északkelet-alföldi településekről írt tanulmányában: „ha ehhez³ még hozzávesszük a majdnem 20% rokkantnyugdíjast, akiknek a nagy többsége szintén bújtatott munkanélküli, akkor láthatjuk, hogy nagyon súlyos a helyzet” (KOVÁCS Cs. 2001 p. 227.). A fogyatékkal élők területi, illetve településhierarchián belüli megoszlásának elemzése tehát további kérdéseket vet fel, mint például: miért pont a fenti térségekben koncentrálódnak, illetve milyen konkrét hátrányokkal jár ez? Ezek vizsgálata igen időszerű és semmiképp sem egy önmagáért való dolog, ezért is meglepő, hogy a magyarországi földrajzot látszólag hidegen hagyják.

2. ábra: A fogyatékkal élők aránya a teljes népességből és az 1000 lakosra jutó fogyatékkal élők száma az egyes településtípusok szerint Magyarország megyéiben (2001)

Forrás: KSH (2001) alapján saját szerkesztés

³ Ahogy Kovács Cs. korábban megjegyzi, a vizsgált térségben a cigány férfiak csaknem fele (48,6%) munkanélküli.

4. TELEPÜLÉSEN BELÜLI HÁTRÁNYOK BÉKÉSCSABA PÉLDÁJÁN

Az alábbiakban közölt részletek abból az empirikus kutatásból származnak, amelynek célja az volt, hogy a statisztikai adatok elemzése után maguk a fogyatékkal élők számoljanak be tapasztalataikról, vagyis a megélt hátrányos helyzetről, mozgásterük korlátozottságáról, mindennapi életük problémáiról. A vizsgálat félig strukturált interjúk segítségével Békéscsaba városában történt 2008 őszén. A kutatási terület kiválasztását két fontos szempont is indokolja. Az első a fogyatékkal élők magas aránya. 2001-es adatok szerint 4879 fogyatékos élt a városban, a lakosság 7,18%-a, ami valamennyi megyeszékhely közül a legmagasabb érték volt és több mint 2%-kal magasabb a megyeszékhelyek átlagánál. Közülük 43% volt mozgáskorlátozott, akikre elsősorban koncentrált a kutatás. A másik szempont az a tény, hogy egy ilyen méretű város elég komplex képződmény ahhoz, hogy a kirekesztés problémáját minél több aspektusból vizsgálhassuk. Az interjúalanyok kiválasztása és a kapcsolatfelvétel a Mozgáskorlátozottak Békés Megyei Egyesülete munkatársainak segítségével történt, a telefonos, illetve személyes megkeresés után a válaszadást 12 fő vállalta. Közéjük végül bekerültek olyan szülők is, akik sérült gyermeket nevelnek, de ők maguk nem fogyatékkal élők, viszont bőséges tapasztalattal rendelkeznek a mozgáskorlátozottak problémáit illetően (a közlekedésben például egy babakocsival közlekedő szülő lényegében ugyanazokkal az akadályokkal szembesül, mint kerekesszékes embertársa).

Természetesen az interjúk során nagy hangsúlyt kapott a térhasználat kérdése: az interjúalanyok milyen gyakran és legtöbbször milyen céllal hagyják el otthonukat, milyen módon közlekednek és miért, a közlekedés során milyen nehézségekkel kell szembenéznük, a város mely részein fordulnak meg gyakrabban, mely helyeket látogatják általában és miért. Szerepelt a lakásra vonatkozó kérdés is, nevezetesen, hogy milyen átalakításokat kellett eszközölni, hogy önállóan is használni tudják. Természetesen a konkrét (egészségügyi) probléma (a fogyatékoság oka) leírása is helyet kapott az interjúk elején, valamint a jobb megértés érdekében érintette a társadalom és a politika (országos és helyi) hozzáállását is.

A hátrányos helyzet okozói között jelentős szerepe van a különböző fizikai akadályoknak. Sokszor ezek már a fogyatékos személy lakásán belül megtalálható. Mivel nincs mindig lehetőség új lakás építésére, ahol már a tervezéskor figyelembe vennék a speciális igényeket, fokozatosan kell átalakítani a meglévő/vásárolt lakást. Az oda való bejutás sem mindig egyszerű. Ahogy egy 72 éves, mozgássérült feleségéről gondoskodó interjúalany mondta:

„... olyan kicsik a kerekék, hogy problémám volt itt, mert nem minden küszöböt tudtam megszüntetni.”

A nyílászárókat sokszor ki kell szélesíteni, hogy kerekesszékekkel is át lehessen haladni rajtuk. Nem mindegy, hogy milyen a felület, amin közlekedünk (az előző válaszadó szavaival):

„... szőnyegetek nem tudtam a lakásba behozni, mert ő mikor kerekesszékezik, akkor gyűrődik, elmozdul, így már kiselejtezett, de még használható szőnyeget hoztam be a lakásba, amit le kellett szegelnem azért, hogy ne mozduljon el.”

Ugyanő az épület meghatározott részein korlátokat szerelt fel, így a nappali szoba ablaka alá, valamint a kertben lévő járda két oldalára, amelyeknél felesége fel tud állni. A kapaszkodók azonban még fontosabbak a lépcsőknél, a fürdőszobában és a mellékhelyiségben, azoknál is, akik esetleg járóbottal is tudnak közlekedni, mint azt idősebb interjúalanyok is bizonyítják. Náluk a kapaszkodók mellett bizonyos tárgyak megemelésére is szükség volt. A kertés családi házban élőknek gyakran a házon kívül is el kell végezniük bizonyos akadálymentesítési munkálatokat. Ezek közé tartozik a járda átalakítása úgy, hogy az ne legyen sem csúszós, sem sáros, vagy a kert egy részének szilárd burkolattal való lefedése, hogy a mozgáskorlátozott személy bármikor igénybe vehesse. Végül, de nem utolsó sorban kritikus pont a bejáratnál a rámpa megléte és megfelelő állapota. Ezzel akadt problémája egy 39 éves, kerekesszékkal közlekedő interjúalanyoknak nem rég, amikor azt tervezte, hogy átköltözik a város egy másik részébe, ahol lakótelepi jellegű, magasabb házak dominálnak. A kiválasztott épület lépcsőházának bejáratánál meg volt ugyan építve a feljáró, de az ilyenek legfeljebb 10%-os emelkedők lehetnek (vagyis egy m-es szakaszon 10 cm-t emelkedhetnek), és tapasztalata szerint a szobán forgó létesítmény nem a legalkalmasabb arra, hogy azon kerekesszékkal vagy babakocsival közlekedjenek:

„... egyáltalán nem olyan volt a följáró, amilyennek kellett volna lenni, meredek is volt, meg keskeny is volt. Én akárhogy próbáltam biztonságosan fölmenni, nem sikerült. Akármelyik följárót néztem, nem.”

A lakás viszonylagos biztonságát elhagyva a mozgáskorlátozott (és általában a fogyatékkal élő) emberek sokszor igen komoly akadályokba ütköznek, amik rendkívül megnehezítik részvételüket a társadalom életében. Kijelölt céljuk eléréséhez alapvetően három közlekedési módot vesznek igénybe: gyalogos közlekedés, tömegközlekedés, személygépjárművel való utazás. A gyalogos közlekedés legnagyobb nehézségét a járdaburkolat gyenge minősége jelenti, aminek következtében a mozgáskorlátozott személy sokszor kénytelen az úttestet (jobb esetben a kerékpárutat) igénybe venni. Egy 34 éves hölgy interjúalany, aki egyedül neveli nyolc éves, halmozottan sérült kisfiát, a következőket mondta:

„... van egy hölgy ismerősön is, ... kerekesszékes. Viszont ő is a legtöbbször kénytelen az út szélén közlekedni, mert nem bír a járdára felmenni.”

Míndez – a fennálló biztonsági kockázat mellett – jelentősen módosíthatja a fogyatékkal élő személy napi mozgásterét, így az eltérhet egy hasonló életkorú, iskolai végzettségű, foglalkozású személyétől. Békéscsaba tömegközlekedése teljes mértékben autóbuszokra épül, azonban az interjúalanyok szerint nagy gond az alacsonypadlós járművek kis száma, ahogy azt 44 éves férfi interjúalanyom (13 éves, halmozottan sérült fiukat felesége otthon gondozza) is megjegyezte:

„Kb. a buszoknak a tized része az, ami alacsony padlójú, és nem tudom, én elég sokat járok a városba, de én még olyan buszt nem igazán láttam Békéscsabán, ami mozgáskorlátozottak szállítására alkalmas.”

A személyautóval való közlekedésben igazi nehézség a parkolásnál jelentkezik. Amennyiben rendelkezésre áll mozgássérültek számára kialakított hely, azt sokszor arra jogosulatlanok foglalják el, de ez nem csak járművekkel történhet, hiszen az egyik interjúalany szerint előfordul, hogy különböző standokat, bódékat állítanak fel ilyen helyeken.

A közintézmények akadályai természetesen nagyon hasonlóak azokhoz, amelyekről a lakások akadálymentesítésénél már szó volt. Az épületekbe való bejutás általában könnyűnek mondható, hiszen valahol nincs magas küszöb (pl. a Csaba Center szórakoztató és bevásárló központ), máshol rámpát építettek (pl. a Jókai Színház épülete, ahol mozgáskorlátozottak számára külön páholy áll rendelkezésre) vagy emelőszerkezetet (pl. az okmányiroda épülete). Bizonyos esetekben egy mozgáskorlátozott csak a főbejáratától távolabb lévő ajtón keresztül juthat be az adott épületbe (pl. a már említett okmányiroda).

Az interjúk során maguk az érintettek számoltak be azokról az akadályokról, amelyek a fogyatékos emberek életét nehezebbé teszik, mint például a tömegközlekedési rendszer elégtelen állapota, az alacsonypadlójú vagy emelőszerkezettel ellátott autóbuszok alacsony száma. Szintén ilyen dolog, hogy több közintézmény használatából a fogyatékosok kirekesztődnek azok nem megfelelő kialakítása miatt, és természetesen ki kell emelni a gyalogos közlekedésben uralkodó állapotokat, nevezetesen azt, hogy sok utcában a járdák rossz minősége szinte lehetetlenné teszi a mozgássérültek (önálló) közlekedését. Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a fogyatékosokat érintő hátrányok egy településen belül is jól megfigyelhetők, hiszen a fizikai környezet vagy az infrastruktúra kialakítása miatt sokszor egyszerű teendőik elvégzése is nehézségekbe ütközik.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Milyen válaszokat adhatunk tehát a cikk elején feltett kérdésekre? A Magyarországon élő fogyatékosok területi eloszlása összefüggést mutat a gazdasági fejlettség szintjével. Az ország északnyugati részének kistérségeiben például igen alacsony az arányuk, míg a keleti régiókban ez átlagosan magasabb. Azonban a már említett kivételek is arra figyelmeztetnek, hogy komplexebb vizsgálati mód szükséges, és várhatóan a tisztán statisztikai módszerek nem adhatnak kielégítő válaszokat, csak empiriával ötvözve. A térségi fejlettség és a fogyatékoság kapcsolatának elemzése a jövőbeni kutatások egyik kulcs eleme kell, hogy legyen.

A települési hierarchia egyes szintjei közötti megoszlásukat vizsgálva kiderül, hogy a fogyatékkal élőknek nagyobb része él falvakban, mint a nem fogyatékosoknak, és az 1000 lakosra jutó fogyatékosok száma is jóval nagyobb ebben a településkategóriában, mint a városokban. Ennek jelentős hatása lehet az életminőségre, azonban korábbi ne-

gatív tapasztalatok (lásd pl. *KOVÁCS Cs. 2001*) miatt is fontos lenne a további vizsgálat, például esettanulmányok segítségével felmérni a helyzetet az ország különböző részein lévő falvakban.

A fogyatékkal élők városon belüli térhasználatát még napjainkban is sok akadály gátolja annak ellenére, hogy az esélyegyenlőségi politika hatására szemmel látható a javulás (legjobb példa erre az épületek bejáratainál lévő rámpák számának gyarapodása). A cikkben szereplő kutatás azonban csupán esettanulmány, bár más tudományterületek érintették a problémát (lásd például a *HARIS Cs. – JÁKI Zs. (2001)* szerzőpáros veszprémi mozgássérültek körében végzett vizsgálatát), magyar településekre nem végeztek hasonló földrajzi vizsgálatokat. Ez azért is sajnálatos, mert talán a fentiekből is látszik, hogy az itt bemutatott vizsgálat is további fontos kérdéseket vet fel, amelyek megválaszolása nem csak a fogyatékkal élők érdeke.

IRODALOM

- BALCSÓK I.** (2005) A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002 közötti időszakban. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem, p. 157.
- BARANYI B. – BALCSÓK I. – DANCs L.** (2001) A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Északkelet-Alföldön. INCO, 2001. 2. <http://www.inco.hu/inco6/fooldal.htm> (utolsó letöltés: 2010.01.27.)
- BÉLAND, D.** (2007) The social exclusion discourse: ideas and policy change. In: Policy & Politics vol. 35. no 1. pp. 123–139.
- BIHARI Zs. – KOVÁCS K.** (2004) Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. In: Tudomány a gyakorlat szolgálatában. (A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei.) MTA, Bp. pp. 7-35.
- BOROS L.** (2007) ...But some are less equal – spatial exclusion in Szeged. In: Kovács Cs. (szerk.): From villages to cyberspace. Falvaktól a kibertérig. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. pp. 151-160.
- BROMLEY, R.D.F. – MATTHEWS, D.L. – THOMAS, C.J.** (2007) City centre accessibility for wheelchair users: The consumer perspective and the planning implications. Cities, Vol. 24. Issue 3, pp. 229-241.
- DÖVÉNYI Z.** (2007) A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. Demográfia 50. évf. 4. szám pp. 335–359.
- GLEESON, B.J.** (1996) A geography for disabled people? Transactions of the Institute of British Geographers, Royal Geographical Society, London 21. 2. pp. 387-396.
- GLEESON, B.J.** (1999) Geographies of disability. Routledge, London
- GLEESON, B.J.** (2001) Disability and the open city. Urban studies 38. 2. pp. 251-265.
- HARIS Cs. – JÁKI Zs.** (2001) Ami a veszprémi mozgássérültek esélyegyenlőségéről egy szakmai napon elhangzott. In: Esély, 2001/1, pp. 70-76.

- KOVÁCS Cs.** (2001) Határ menti települések néhány népesség-földrajzi sajátossága az Alföld északkeleti részén, különös tekintettel a cigány etnikum helyzetére. In: Baranyi B. (szerk.) A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön, MTA RKK, Pécs, pp. 216-231.
- KOVÁCS Z.** (1998) Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. In: Neth, J. (ed.) Housing and the Built Environment, Vol. 13 (1998) No. 1. pp. 63-81.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I.** (1998) Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: Kereszty Zs. – Pólya Z. (szerk.): Csenyéte antológia. BÁR Könyvek Csenyéte–Budapest–Szombathely, pp. 9-31.
- MANLEY, S.** (1996) Walls of exclusion: the role of local authorities in creating barrier-free streets. In: Landscape and Urban Planning, vol. 35. pp. 137- 152.
- NEMES NAGY J.** (2003) Regionális folyamatok. In: Perczel Gy. (szerk.) Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003, pp. 565-621.
- NOVÁK Á.** (2003) Az érthetőségtől az elérhetőségig az Európai Unióban. – In: Ignácz B. (szerk.) A fogyatékos emberek Európába mennek. Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége, Budapest, pp. 42-51.
- SCHÖNFELDER, S. – AXHAUSEN, K.W.** (2003) Activity spaces: measures of social exclusion? In: Transport Policy, Elsevier, vol. 10 (4) pp. 273–286.
- SEN, A.** (2003b) Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. In: Esély, 2003/6, pp. 3-22.
- TIMÁR, J.** (2005) Gender and spatial inequalities in Hungary in the transition era. In: Barta, Gy. – Fekete, É. G. – Szörényiné, K. I. – Timár, J. (eds.): Hungarian spaces and places: patterns of transition, Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 307-322.
- ÜNGAR, S.** (é.n.): Disability and the built environment. Glasgow Caledonian University, Glasgow.
- VÁRADI, M.M.** (2005) Increasingly fossilised labour market structures and strategies of livelihood: chances of disadvantaged groups in the labour market. In: Barta, Gy. – Fekete, É. G. – Szörényiné, K. I. – Timár, J. (eds.): Hungarian spaces and places: patterns of transition, Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 289-306.
- VÖLKEI, T. – KÜHN, R. – WEBER, G.** (2008) Mobility impaired pedestrians are not cars: Requirements for the annotation of geographical data. In: Miesenberger, K. et al. (eds.): ICCHP 2008, LNCS 5105, pp. 1085–1092.